

„პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის წარმოშობისათვის

XIV—XV სს. ერთიან ქართულ ფეოდალურ მონარქიაში შინაპოლიტიკური და დინასტიური ბრძოლის განსაკუთრებული გამწვავებით აღინიშნა. ფეოდალური სეპარატიზმის ბატონობის პირობებში მთელი სიმწვავით დაისვა „ბატონიშვილობის“ საკითხი. იგი ყოველთვის თან სდევდა საქართველოში მეფობის არსებობის ხანას. „ბატონიშვილობის“ ინსტიტუტის სხვადასხვა ფორმისა და დამახასიათებელი ნიშან-თვისების გამოვლენა დამოკიდებული იყო ქვეყნის განვითარების გარკვეულ დონეზე. მის საშინაო და საგარეო ვითარებაზე. ამ ინსტიტუტის ყოველი ახალი ფორმა შედეგი იყო სახელმწიფოში მიმდინარე მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სოციალური ცვლილებებისა. ტაო-კლარჯეთის „კელმწიფნი“. აფხაზ მეფეთა „უფლისწულები“ — ქართლის ერისთავები. XI—XII სს. ტახტის მამიებელნი. ორმეფობა XIII ს-ში, „პროვინციის მეფეები“ XIV—XV სს., „დამოუკიდებელი“ სამეფონი XVI—XVIII სს., „ბატონიშვილები“ XVIII ს. — ყველანი, აკად. ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით. ერთი კატეგორიის მოვლენებია ქვეყანაში შექმნილი ფეოდალური სინამდვილის გარკვეულ საფეხურზე¹.

ფეოდალური საზოგადოების განვითარების ყოველ ახალ ეპოქას „ბატონიშვილობის“ ინსტიტუტის ისტორიაში ახალი ეტაპი და ტახტის მამიებელ ბატონიშვილთა ბრძოლის შესაბამისი ფორმა მოაქვს. XIV—XV საუკუნეები, რომელიც მნიშვნელოვანი ეპოქაა ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში, ქართულ სახელმწიფოებრიობისათვის მრავალი ახალი მოვლენით აღინიშნა. XIV ს-ში „ბატონიშვილობის“ ინსტიტუტის ისტორიაში შინაპოლიტიკური და დინასტიური ბრძოლის ახალი თავისებური ფორმა — „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი წარმოიშვა.

„ჯერეთ არ იყო კურთხეული მეფედ და იწოდებოდა მეფედ“. — აღნიშნავს იოანე ბატონიშვილი „კალმახობაში“ შემავალ „საქართველოს ისტორიაში“², რაც კარგი, ლაკონიური განსაზღვრაა XIV—XV სს. საქართველოში არსებული „პროვინციის მეფეების“ ინსტიტუტის დასახასიათებლად. თუ ერთიანი, ძლიერი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს არსებობის ხანაში უფლისწული უწყინარი „ალასტანელია“ ან აჩანყებული პრეტენდენტი, XIV—XV სს. მეფემ უკვე „ვერ სცვალნის მთავარნი და ერისთავნი“, უფლისწულ-ბატონიშვილები, სამეფო ოჯახის ნათესავები თუ გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი „ბატონიშვილობას“ აღარ სჯერდება და „მეფობას“ მიიტაცებს³.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 133.

² კ. კეკელიძე, ახალი ლიტერატურული წყაროები ლაშ-გიორგის ისტორიისათვის, ეტიუდები, I, თბ., 1956, გვ. 287.

³ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133.

აღნიშნული მომენტი მნიშვნელოვანი ტეხილია შინაპოლიტიკური ბრძოლისა და საერთოდ, ქვეყნის საზოგადოებრივი განვითარების ისტორიაში ამიტომაც, აკად. ნ. ბერძენიშვილი „პროვინციის მეფეთა“ ფეოდალური ინსტიტუტის მონოგრაფიულ შესწავლას აქტუალურ საკითხად მიიჩნევდა.

„პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის არსის გარკვევა საშუალებას გვაძლევს მეთოდოლოგიურად ახალი კუთხით მივუდგეთ ჩვენს ხელთ არსებულ ისტორიულ წყაროებს. თანმიმდევრული ანალიზი და მათი გარკვეულად ახალი კუთხით შესწავლა საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ ამ ინსტიტუტის ისტორიის ძირითადი მომენტები. თ. ჟორდანია აღნიშნავდა, რომ ისტორიულ საბუთებში მკითხველი იპოვის იმერთა და ამერთა არა ერთ მეფეს. რომელნიც სრულიადაც არ არიან მოხსენიებულნი ჩვენ მატრიანეებში. „პროვინციის მეფეთა“ ისტორიის შესწავლის საქმეში ასეთ სიგელ-გუჯართა და ქორონიკონთა მონაცემებს ღირს მნიშვნელობა ენიჭება. რომელთა შეჭერება ძველ მატრიანეებსა თუ სხვა სახის ისტორიულ წყაროთა ცნობებთან, გარკვეულად ნათელს ჰფენს ჩვენს წინაშე დასმულ პრობლემას. „პროვინციის მეფეთა“ უმეტესობას ი ფიციალური ფეოდალური ისტორიოგრაფია არ სცნობდა, ამიტომ. წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა თავად მათი ხელიდან გამოსულ დოკუმენტებს ენიჭებათ. უპირველეს ყოვლისა საინტერესოა სამეფო სიგელები, რომლებშიც დაცულია ცნობები მეფეების, სამეფო ოჯახის წევრებისა თუ ბაგრატიონთა გვერდითი შტოს წარმომადგენელთა შესახებ. ამ ინსტიტუტის ისტორიის კვლევისას შესაძლებლად გვეჩვენა ე. წ. სასისხლო სიგელების მონაცემების გამოყენება⁴.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ პრობლემაზე ყურადღება პირველად სარგის კაკაბაძემ შეაჩერა. მის ნაშრომებში მოცემული და განხილულია მდიდარი ფაქტობრივი მასალა, რომელიც უდავოდ ადასტურებს საქართველოს სამეფოს სხვადასხვა კუთხეში „ჯერეთ არ კურთხეული მეფეების“ არსებობას. ს. კაკაბაძემ მათ აღსანიშნავად შემოიტანა ტერმინი — „სამხარეო მეფეები“⁵. საურმაგ კაკაბაძე „ვასალურ მეფეებს“ უწოდებს⁶. ნ. ასათიანი კი „მცირე მეფეებს“⁷. ჩვენი აზრით, მათთვის შეიძლება გვეწოდებიან „კნინი მეფენი“. რადგან ეს ტერმინი თავად ისტორიულ წყაროებში, კერძოდ, ჟამთააღმწერელთან დასტურდება⁸. ნ. ბერძენიშვილმა „გახელმწიფებულ“ ბაგრატიონებს „პროვინციის მეფეები“ უწოდა, რაც დაჰკვიდრდა კიდევ ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

ჩიუხედავად იმისა, რომ ერთიანობის იდეასა და კულტურულ მთლიანობას არც დაქუცმაცებულობის ხანაში შეუწყვეტია არსებობა და იგი ერთი წამითაც არ შორდებათ თვალსაწიერიდან ამ პერიოდის ქართველ პროგრესულ სახელმწიფო მოღვაწეებს, ფეოდალური სახელმწიფო მაინც მუდმივად შეი-

4 დ. ნიშიძე, სასისხლო სიგელები და „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი, ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, XVI, თბ., 1988.

5 ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 119.

6 Грузинские документы IX—XV вв., перевод и комментарии С. С. Какабадзе, М., 1982, с. 13—14.

7 ნ. ასათიანი, სახელმწიფო რეფორმების საკითხისათვის XV ს. კახეთის სამეფოში, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 213.

8 ჟამთააღმწერელი, „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II, თბ., 1959, გვ. 212.

ცავს შინაპოლიტიკური ბრძოლისა და ფეოდალური სეპარატიზმის ტენდენციას. „საქულისაჲ საქათველოს“ არასოდეს მოუხპია „აფხაზეთი“, „ქართლი“, „რანი და კახეთი“, „სომხეთი“ და „შირვანი“. საქართველოში ფეოდალიზმის განვითარების ყოველ ახალ სტადიას თავისი შესაბამისი სეპარატისტული ფორმა მოაქვს. ერთ-ერთი მათ შორის არის „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი, რომლის წარმოშობის მიზეზები უკვე XII ს-ის დასასრულისათვის ჩნდება:

XII ს-ის დასასრულს საქართველოში საზოგადოების სრული ფეოდალიზაციის, განვითარებული ფეოდალური სენიორიების არსებობისა და ბატონყმობის პირობებში, ადგილი აქვს მნიშვნელოვან პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებს. ეს საკითხი შუაფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი გლობალური და საკვლევი პრობლემაა. ამჯერად, იგი სცილდება ჩვენი ნაშრომის ფარგლებს. აქ სხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ თანდათან სამეფოში ფეხს იკიდებს ფეოდალის „გახელმწიფების“ ტენდენცია, ფეოდალური სეპარატიზმი ფრთებს შლის, დიდებული ნაწყალობევის სამკვიდრო მამულად გადაქცევას ცდილობს. მიმდინარეობს სამეფო მიწების ფონდის შემცირების პროცესი. მნიშვნელოვანი სოციალური ცვლილებების პარალელურად თვალნათლივ იკვეთება პოლიტიკური კრიზისი: დემნას აჯანყება, ეკლესიის გაფიცვა, თამარის მეორედ კურთხევის საჭიროება, დიდგვაროვანთა გამოსვლა, საეკლესიო კრება, ლიხთ-იქითის აჯანყება, მთიელთა აჯანყება, ათაბაგთა საქციელი ახალციხელთა მიმართ. „უცნაური ბრძოლა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის, ყარსის დიდი ხნით ვერ აღება“⁹.

დასავლეთ ევროპის ისტორიაში XIII ს-ე მნიშვნელოვანი ეტაპია, იგი ეთიწება ტექნიკად გლეხთა განთავისუფლების პროცესში. მიმდინარეობს ბატონყმობის გაუქმება, რომელიც მთელ რიგი ქვეყნებში მალე დასრულდა კიდევ. ამას მოჰყვა რადიკალური სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებები საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა სფეროში¹⁰. წოდებრივ-წარმომადგენლობითი ორგანოების წარმოშობა ახალი და მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო ფეოდალიზმის ისტორიაში. მის ჩამოყალიბებასა და საზოგადოების თვისობრივად უფრო მაღალ ფორმაზე გადასვლაში შინაგან პროცესებთან ერთად თავისი პარკვეული როლი შეასრულა საგარეო ფაქტორმა — XIV—XV სს. პერიოდის დასავლეთ ევროპაში. შექმნილი საერთო ვითარების გამო, ისტორიკო-გრაფიაში „ფეოდალიზმის კრიზისის“¹¹ ხანად მოინათლა. ეს თეორია სამართლიანად უარყოფილია, მიუხედავად იმისა, რომ ეს არის ასწლიანი ომის, შავი ჭირის, სახალხო აჯანყებების, ფეოდალური ანარქიის, პოლიტიკური კრიზისების ხანა, რამაც მაგ., საღრანგეთში გამოიწვია მოსახლეობის შემცირება, ქალაქებისა და სოფლების გადატაცება, მატერიალური რესურსების ამოწურვა. მაგრამ რადგან დასავლეთ ევროპის ეს ქვეყნები ფეოდალური საზოგადოების განვითარების აღმაველ ხაზს ადგანან და ადგილი აქვს პროგრესულ ცვლილებებს (ბატონყმობის გაუქმება და სხვ.), ამიტომ საგარეო ფაქტორი არ იწვევს

⁹ Б. Б е р ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, თბ., 1974.

¹⁰ История Франции, т. I, М., 1972, с. 100—102.

¹¹ Е. А. К о с м и н с к и й, Были ли XIV—XV вв. временем упадка феодальной экономики? «Средние века», вып. X, М., 1957; М. А. Б е р г, О так называемом «кризисе феодализма» в XIV—XV вв., «Вопросы истории», М., 1960, № 8.

ამ საზოგადოებების აცდენას ნორმალური, კანონზომიერი განვითარების გზიდან. როცა ასწლიან ომში გარდატეხა მოხდა, იმავე საფრანგეთმა სწრაფი აღმავლობა განიცადა როგორც პოლიტიკური, ისე სამეურნეო თვალსაზრისით. ომის სიძიმის მიუხედავად, ქვეყანაში გრძელდებოდა ყველა წამყვანი და პროგრესული სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების განვითარება. მიუხედავად იმისა, რომ საგარეო ვითარება მნიშვნელოვნად ანელებდა მის ტემპებს¹².

XII—XIII ს-თა მიჯნის საქართველოში სამეფო ტახტი ველარ ებრძვის „მეფეთა ადგილთა მჯდომთ“. ქალაქები ვერ ხდება დასაყრდენი ცენტრალური ხელისუფლებისათვის, იგი ფეოდალებს ეთმობათ. რაც, როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს „უიქველი რეაქციაა და ფრიად ცუდი პერსპექტივების მქონე“¹³. ღგება საკითხი: დარჩებოდა ასეთი მდგომარეობა თუ მეფის ხელისუფლება შეიძლება კვლავ შეტევასე გადასვლას? ან შეიცავდა თუ არა ქართული ფეოდალური საზოგადოება პოტენციალს გადასულიყო განვითარებისთვისობრივად ახალ სტადიაზე? ჩვენი აზრით, საქართველო ამ დროს განვითარება-წინსვლის გზას ადგა და არა რეგრესს, ამიტომ ზემოაღნიშნული მომენტები მხოლოდ დროებითი ჩანს. ასეთ ვითარებაში მყოფ ახალ სტადიაზე ვარდამავალ ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას მოუხწრეს მონღოლებმა. თამარის დროინდელი პოლიტიკური ბრძოლა არ გულისხმობდა იმას, რაც ქვეყანაში XIII—XV სს. მოხდა, თუმცა იგი ასეთ შესაძლებლობას შეიცავდა. ამ შესაძლებლობის გამოვლენა მონღოლების სახელთანაა დაკავშირებული. ნ. ბერძენიშვილი გვაფრთხილებს, რომ „ნუ გვეშინია ამ „საგარეო ფაქტორის“ „ზეშეფასება“. სეთი ზეშეფასება არაფერს შეუძლია მისი უდიდესი მნიშვნელობის გამო. და შეიძლება კი, რომ ამ მოვლენებს: ველის სამასწლოვან შემოტევას, ხალხთა დიდ გაღმოსახლებას მხოლოდ საგარეო ფაქტორი ვუწოდოთ? ან ასი ან ორასწლოვანი ბატონობა პარბაოს დამპყრობლისა საგარეო ფაქტორია? რა თქმა უნდა არა“¹⁴. მართლაც, საქართველოსათვის საგარეო ფაქტორი საშინაო ფაქტორად გადაიქცა, რამაც გამოიწვია უნოყიერესი ტერიტორიების (საჩყავეების) დაკარგვა, მოსახლეობის კატასტროფული შემცირება, აურაცხელი სიმდიდრის გაზიდვა, ვაჭრობის მოშლა, ქალაქების გაღარიბება, ინტენსიური მეურნეობის შესუსტება, ნასყიდის შემცირება, ბოვანობის გამრავლება... ეკონომიკურ რეგრესს, ბუნებრივია, თან მოჰყვა პოლიტიკური კრიზისი: სამეფო ცენტრის დასუსტება. მეფეთა გამრავლება, ქვეყნის შინაური ადმინისტრაციის მონღოლურ ყაიდაზე გადასვლა. მთავართა წრის გაძლიერება, ორმეფობა, მონღოლური სამართლის შემოტანა. მონღოლებმა „საქართველო განიყვეს“ ერთმანეთში და თითოეულ მთავართან ცალკე ურთიერთობა დაამყარეს — ეს უპრეცედენტო შემთხვევა იყო ერთიანი ქართული მონარქიის არსებობის პერიოდში. როცა მეფის გარეშე ხდება მოხელე-მთავრების პოლიტიკური უფლებები სტაბილური. უკვე „მეფე შეპყრობულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კუალად პარნი და მთავარნი საქართველოსანი განდგომილ არიან“. დავით ულუმ, „ვაპრამულს მეფედ“ წოდებულმა, „მთავარნი და ერისთავნი ვერსცვალ-

¹² История Франции, с. 116.

¹³ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, გვ. 187.

¹⁴ იქვე, გვ. 239.

¹⁵ ბ. ლომინაძე, მონღოლთა ბატონობა საქართველოში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, თბ., 1979, გვ. 595.

ნის ზიზისათვის ყენისა“¹⁶. ეგრასლან ბაკურციხელი „ეზომ განდიდნა, რომელ კნიცა და სახელისა დებადცა მეფისა იკადრა, და ყოველი ქართველთა ნათესავი ბრძანებასა მისაა მორჩილებდეს, ვითარცა მეფესა, და თუთ დიდი და პატიოსანი შანშე მანდატურთუხუცესი, და გაგელი ვარამ და სხუანი ყოველნი მთავარნი“¹⁷. მთავართა განდიდებას „მედროვეობის ხანა“ მოჰყვა — დიმიტრი თავდადებულის საღუნ მანკაბერდელის „ხელთა შინა“. ყოფნა უკვე მოულოდნელი და გაუგებარი აღარ არის. მიმდინარეობს მეფის ერთგულთა გადმობირება შეწყალების საშუალებით. ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით, ეს შეწყალება ქართული ფეოდალური. სისტემის სწორედ ის აქილევსის ქუსლი იყო, რომელსაც მონღოლებმა კარგად მიაგნეს¹⁸. აღარაფერს ვამბობთ სამცხის „ხას-ინჯუს“ არსებობის შესახებ. რამაც ერთიან ქართულ ფეოდალურ მონარქიას საბედისწერო შედეგი მოუტანა.

საშინაო და საგარეო ფაქტორების ურთიერთგადაჯახვის შედეგად, ქართული ფეოდალური საზოგადოების განვითარება შეჩერდა, „ყოველი საქართველო“ მოშლის გზას დაადგა. შექმნილი ვითარება XIII—XIV სს. მიჯნაზე უკვე მთელი სიმწვავეთ გამომჟღავნდა: სახელმწიფო მიწების ფონდი მცირედება, მეფის უზენაესი უფლებები მიწაზე შესუსტებულია, დიდაზნაური მკვიდრ მამულს აღარ სჯერდება და ცდილობს ნაწყალობევიც მიუღევარ საკუთრებად აქციოს. სულ უფრო მწვავედ დაისმის „მამულის საკითხი“. დიდებული ყოველთვის მიისწრაფვის გაზარდოს კუთვნილი ფეოდალური მეურნეობა. სამეფო ტახტს კი უჭირს ძველებურად შეასრულოს თავისი ფუნქცია — „შემოსავალი ჩუენისა სახლისა (სამეფოს სახლისა, — დ. ნ.)“ ვახუშტის სიტყვებით „არა ჯერ იყო საყოფლად“, ამიტომ იგი გაზრდილ მოთხოვნილებებს ვეღარ აკმაყოფილებს. საბოლოოდ, სამეფო ცენტრმა ძველი მიმზიდველობის ძალა დაკარგა. იგი წინააღმდეგობას ვეღარ უწევს „საველმწიფოებად“ დაშლის ტენდენციას. „არღარა იცვლებოდა ერისთავნი და არც თავადნი“, ერთიანი ეკონომიკური კავშირები ირღვევა, ისტორიულ-გეოგრაფიულმა პროვინციებმა პოლიტიკური თავისთავადობა დაიჩემეს, რის შედეგადაც, ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით, საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარება „ჩიხში“ მოექცა, მისი შეჩერება — სტაგნაცია მოხდა. „ჩიხის“ მდგომარეობიდან მხოლოდ ხანგრძლივი მშვიდობიანი პერიოდის შედეგად შეიძლებოდა გამოსვლა. ამის საშუალება კი საქართველოს არ მიეცა, მონღოლების, თემურ-ლენგისა და სხვათა იმანენტურ შემოსევებს XV ს. ქართველთა სამეფოს არაქრისტიანულ სახელმწიფოთა რკალში მოქცევა მოჰყვა, რამაც „ჩიხი“ საბოლოოდ გააღრმავა და ერთიან ქართული ცენტრალიზებული მონარქიის კანონზომიერი და ნორმალური განვითარების გზიდან აცდენა გამოიწვია.

ეს ქვეყნისათვის მძიმე პროცესი, რომელიც რამდენიმე საუკუნე გრძელდება, თავისი განვითარების გზაზე, XIII—XIV სს. მიჯნისათვის, მნიშვნელოვან ტეხილს განიცდის. ზემოაღნიშნული პრობლემები განსაკუთრებული სიმწვავეითა და წიელი სიგრძე-სიგანით სწორედ ამ დროს წარმოჩინდა და დაისვა. ტეხილი მნიშვნელოვანია: მეფე „ღმერთის სწორი“ აღარ არის, დიდებულებმა უკვე „არღარა ინიბეს“ მეფესთან „სამარადისო ყოფა, არანედ განეშორნეს და

¹⁶ ქამთაღმწერელი, გვ. 256.

¹⁷ იქვე, გვ. 212

¹⁸ ნ. ბერძენიშვილი, ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XIII ს. საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 18.

თვს თვსად იყოფოდეშ“. ამ „თვს თვსად“ მყოფმა „მეფეთა ადვილთა მჯდომ-
მა“ მოსაკარგავემ „კნინლა მეფობა იკადრა“ და ამიერიდან, სამეფო კარს მხო-
ლოდ „მოყვრობით“ ემორჩილება. ფ. გორგიჯანიძის თხზულებაში თემურ-ლენ-
გისა და ივანე ათაბაგის დიალოგისას ათაბაგი საქართველოს მეფეზე ამბობს:
„მას აქედ თუ არ მოყვრობით, თორადა მეფობით ჩვენსედ ძალი არ შესწევს“.
თემურ-ლენგი პასუხობს: „ვინც თავის ყმასაო ნანეტნავს პატრეს დასდებსო,
აგრე დაემართებნისო, ნამეტნავად პატივისცემა ბატონობას მოანდომებნისო“¹⁹.
როცა დიდებული ასე „გაკელმწიფდა“, ბუნებრივია, სამეფო საგვარეულოს
წარმომადგენელიც აღარ ყაბუღდება „უპატიოდ ყოფნას“, ამიტომ, ერთ დროს
„უწყინარ ალასტანელსა“ თუ აჯანყებულ ბატონიშვილსაც „მიეცა ფლობა“ და
„მეფის“ ტიტულით იწყო მოქმედება. ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნით, ისტორიუ-
ლი დოკუმენტები მტკიცედ განასხვავებენ ტიტულებს — „მეფეთა მეფე“ და
„მეფე“, რითაც აშკარად მიუთითებენ ამ პერიოდის ფეოდალურ საქართველო-
ში არსებულ პოლიტიკურ სტრუქტურაზე²⁰.

„პროვინციის მეფეთა“ არსებობის წინა პერიოდში საუფლისწულო სამე-
ფო დომენიდან გამოეყოფოდა მხოლოდ მეფის უფროს ვაჟს — ტახტის მემ-
კვიდრეს. XIV—XV სს. „საუფლისწულოს“ პარალელურად ჩნდება ტერმინი
„საბატონიშვილო“. რომელიც მეფის ყველა ვაჟის სამფლობელოს აღნიშნავდა.
თუ ადრე სამეფო დომენიდან სამფლობელო მხოლოდ უფროს ვაჟს გამოეყო-
ფოდა, ახლა უკვე მეფის დანარჩენ შვილებსაც აქვთ თავისი მკვიდრი მამუ-
ლი²¹. ეს მნიშვნელოვანი საფუძველი ხდება XIV—XV სს. „პროვინციის მეფეე-
ბის“ წარმოსაქმნელად.

შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე დიდგვარიანები თუ წვრილი აზნა-
ურობა ამა თუ იმ „მეფეს“ ემხრობა იმის მიხედვით, თუ რას უკარნახებდა
ამი საკუთარი ფეოდალური ინტერესები. ეს მომენტი სამეფო პოლიტიკაზე უკ-
ვე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა. ნ. ბერძენიშვილი ხაზს უსვამდა, რომ
ფეოდალურ სახელმწიფოში „ბატონიშვილობის“ საკითხს განსაკუთრებით ფე-
ოდალური წრეების შინაკლასობრივი ბრძოლა განსაზღვრავდა²². XIII—XIV სს.
მიჯნაზე საშინაო და საგარეო ვითარების ურთიერთგადაჯახვის შედეგად შე-
ქმნილმა სიტუაციამ და საარსებო წყაროების შემცირებამ „ბატონიშვილობის“
საკითხი განსაკუთრებით გაამწვავა. დიდებულები სამეფო ტახტის საზიანოდ
ემხრობიან მეფის წინააღმდეგ მებრძოლ ბატონიშვილებსა თუ გვერდითი შტოს
ბაგრატიონებს, რათა თავად ჰქონდეთ „თავისუფლება შლილობათა ამათ
შინა“²³. „თავისუფლება“ მოპოვებულ და „თვს თვსად“ განმდგარ დიდებულ-
თა გვერდით, „ბატონიშვილობის“ საკითხმაც განსაკუთრებით წინ წამოიწია და
აღნიშნული სახელმწიფოებრივი პრობლემა იმ გზით „გადაიჭრა“. რომ ჩამოყა-
ლიბდა ე. წ. „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი. როგორც აღნიშნული იყო,
ფეოდალური საზოგადოების განვითარების ყოველ ახალ ეპოქას თავისი თავსა-

¹⁹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. გამოსცა ს. კაკაბაძემ. საისტორიო მომბე, II, ტფ., 1925, გვ. 311.

²⁰ Н. Бердзенишвили, Из истории феодальных отношений в Грузии, სს., II, გვ. 146.

²¹ ზ. ხიდურელი, ფეოდალური მიწათმფლობელობა XIV—XVIII საუკუნეების აღ-
მოსავლეთ საქართველოში (სამეფო დომენი), თბ., 1989, გვ. 29.

²² ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, გვ. 133.

²³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი თა-
დგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 556.
9. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1992, № 3

ხასიათებელი თვისობრივი მომენტები შეაქვს ქვეყნის დინასტიური თუ შინა-პოლიტიკური ბრძოლის ისტორიაში. ბატონიშვილობის ინსტიტუტიც, აღნიშნული თვალსაზრისით, შესაბამის ცვლილებებს განიცდის. XIII—XIV სს. მიჯნაზე ასეთი ტეხილი თვალსაჩინოა (შემდეგისათვის საინტერესოდ გვეჩვენება ამ ინსტიტუტის განვითარების სხვადასხვა სტადიის ერთმანეთთან შედარება. მაგ., აქტუალური ჩანს IX—X სს. ტაო-კლარჯეთის „ველმწიფეების“, მრავალრიცხოვანი ბაგრატიონების, მეფეების, კურაპალატების, არტანუჯელი მამფალების, ერისთავ-ერისთავების, ბანელი მეფეების ეტაპის შესწავლა „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტთან მიმართებაში, ან XIV—XV სს-ის შემდგომ ხანაში „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის ევოლუციის საკითხების განხილვა, კერძოდ, X.VI ს-დან დამოუკიდებელი ქართული სამეფო-სამთავროების არსებობის ეპოქისა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა მფლობელობის პრობლემების კვლევა. ასევე, ინტერეს იწვევს XVIII ს-ის „ბატონიშვილობის“ საკითხი და მისი შედარება „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტთან). ამ პერიოდში „ვაკელმწიფებულ“ დიდმთავართა და დიდებულთა გვერდით „პროვინციის მეფეთა“ გაჩენა სავსებით ლოგიკური ჩანს. პროვინციაში გადასული ბაგრატიონები, რომლებიც ბევრი რამით ჰგვანან დიდ მთავრებს, სამეფო საგვარეულოს ჩამოშავლობის გამო „მეფის“ ტიტულით იწყებენ მოქმედებას. „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის ყველა წარმომადგენელი აუცილებლად ბაგრატიონთა საგვარეულოდანაა, რადგან „ჩვეულება იყო საქართველოს ნათესავთაგან მაშინ, რამეთუ არა ვისმე იპატრონებდინ, უკეთუ ჰყავთ მემკვდრე მეფეთა ნათესავი“ და თუ „მეფობის“ მდომი „მეფეთა მონათესავეთაგანი“ არ იყო, მაშინ იგი „გერ იკადრებდა მეფედ წოდებად და სწორყოფად და ვერცა გუარობასა მეფეთასა“²⁴. ასეთი ბაგრატიონი, როგორც იოანე ბატონიშვილი წერს, „ჯერეთ არ იყო კურთხეული მეფედ და იწოდებოდა მეფედ“. მათ არსებობას აღნიშნავს ვახუშტიც²⁵.

უამთაბმწერელთან ვკითხულობთ: „ბოლო დავით (მომავალი დავით VIII — დ. ნ.) დაშთა თათართა შინა ტაჩან ნოინისთა, ჳირთა და იწროებათა შინა, და დედოფალი მათი დაშთა სკორეთს, და სხუანი ძმანი მიმოიბნივნეს“²⁶. ბუნებრივია, დაისმის საკითხი, თუ რა უფლებრივ მდგომარეობაში არიან და რით ცხოვრობენ ეს „მიმოიბნივნილი“ ბაგრატიონები. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული კუთხით განხილვას საჭიროებს სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლების — მეფის ძმების, შვილების, გვერდითი შტოს ბაგრატიონების მფლობელობისა და არსებობისათვის აუცილებელი შემოსავლის წყაროს საკითხი XIV—XV სს. საქართველოში. ამ პერიოდში, როცა ქვეყნის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება დაღმავალი გზით მიდის, სახელმწიფო აპარატი მოშლილია და სამეფო მიწების ფონდი განუწყვეტლივ კლებას განიცდის. ბუნებრივია, ბატონიშვილთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა საკუთრივ განსაკუთრებული სიმწვავით დაისმის. ისინი უკმაყოფილონი არიან თავიანთი უფლებრივი და ეკონომიკური მდგომარეობით, მათთვის განკუთვნილი ადგილით სამეფოში, მით უმეტეს, რომ მეფეს აღარ შეუძლია თავისი ძმების, სხვა ოჯახის წევრების, ბატონიშვილების, გვერდითი შტოს ბაგრატიონების მოთხოვნილებების ძველებურად დაკმაყოფილება. საკითხი იმანაც გაამწვავა, რომ

²⁴ ვახუშტი, გვ. 565.

²⁵ იქვე, გვ. 802

²⁶ უამთაბმწერელი, გვ. 293

XIV—XV სს. მეფეთა ხშირმა ცვლამ და ტახტის მემკვიდრეობითი ფლობის წესის არაერთხელ დარღვევამ გამოიწვია ბატონიშვილთა გვერდითი შტოების მომრავლება. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ მონღოლთა დროს სხვაგვარად დაიწვა მეფის პერსონის საკითხი, მათთვის „სულ ერთია, ვინ იქნება, ოღონდ კი სამეფო გვარისა (ბაგრატიონი) იყოს“²⁷. ამან, ბუნებრივია, კიდევ უფრო შეუწყო ხელი აღნიშნული წესის ხშირ დარღვევას. ასეთ პირობებში მეფეს არ ჰყოფნის სამეფო მიწების ფონდი. უჭირს ამ მომრავლებულ ბაგრატიონთა სამფლობელოებით დაკმაყოფილება; იგი კი მათი არსებობისათვის აუცილებელი მთავარი წყარო უნდა გამხდარიყო. სამეფო ტახტის მფლობელობის წესის დარღვევა, რა თქმა უნდა, იწვევს იმ ბაგრატიონთა ბრძოლა-უკმაყოფილებას, რომელთაც ტახტის მემკვიდრეობითი ფლობის წესის მიხედვით სამეფო გვირგვინი ეკუთვნოდათ. თავიანთი ადგილით უკმაყოფილო ტახტდაკარგული ბაგრატიონები იწყებენ ბრძოლას უფლებრივი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და მათი ერთი ნაწილი, XIV—XV სს. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, „პროვინციის მეფობას“ აღწევს.

სხვადასხვა ბაგრატიონისათვის ფლობადაკარგულ, დამცრობილად ყოფნის პერიოდს პირობითად შეიძლება „ღარიბობის“ ხანა ვუწოდოთ. ეს ტერმინი დაცულია ნ. ბერძენიშვილის მიერ გამოცემულ ზევდგინიძეთა ერთ-ერთ საბუთში²⁸. XIV ს-ის ასეთ ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი აღარ ყაბულდება „ღარიბობას“ და, როცა ერთიანი სამეფო ტახტი მათთვის მიუწვდენელი ოცნება ხდება. „პროვინციის მეფობისათვის“ იბრძვის.

ამ პერიოდიდან საქართველოს მეფეები იძულებული არიან ანგარიში გაუწიონ ბატონიშვილთა, ოჯახის სხვა წევრთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ინტერესებს. უკვე ალექსანდრე I დიდის ხანიდან ბოძება მხოლოდ მეფის საბელით აღარ ხდება, არამედ თითქმის მთელი სახლობისაგან; მეფე სამეფო სიგელებში დედოფალთ-დედოფალს, ძმებსა და შვილებსაც იხსენიებს²⁹. რაც მთავარია. უკანასკნელნი ზოგჯერ „მეფის“ ტიტულითაც კი არიან მოხსენიებული. საქართველოს მეფეთა მოქმედებაში უკვე აშკარად იგრძნობა ნათესაობის გავლენა, რის გამოც მეფის თავისუფლება შეზღუდულია³⁰. ბუნებრივია, ასეთი სამეფო ცენტრი ვეღარ აკმაყოფილებს გამრავლებულ ბატონიშვილთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა მოთხოვნილებებს, ვერ წინააღუდგება მათ პოლიტიკურ მიზნებს და თუ ადრეულ პერიოდში მეფობის მდომით „არა ეწოდა მათ მეფედ, არამედ ერისთავთა — მთავრად, და იყვნეს მორჩილებასა ძმისა მათისა მეფისა“³¹, XIV—XV სს. მათი ერთი ნაწილი, უკვე გადასული ქვეყნის სხვადასხვა პროვინციაში, „მეფობას“ მიიტაცებს.

ასაკვეცია, სამეფოს რომელ ტერატორიას ფლობდნენ „პროვინციის მეფეები“ და ვისზე ვრცელდებოდა მათი ძალაუფლება. პირველ რიგში განვსაზღვროთ „პროვინციის მეფეთა“ სამფლობელოს რაობა: როგორც ჩანს, „პროვინციის მეფეთა“ სამფლობელო შედგებოდა ცენტრალური მამულისაგან, სადაც

27 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IX, თბ., 1972, გვ. 252.

28 ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, I, თბ., 1937, გვ. 9, 34, 40.

29 ივ. ჭავჭავაძე, ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, ტფ., 1926, გვ. 123—124.

30 ივ. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1966, გვ. 430.

31 ჟუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დედანილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 205.

მდებარეობდა მათი რეზიდენცია და შესაძლოა, მის გარეთ, შედარებით მოშორებით არსებული სამამულე მიწებისაგან. „პროვინციის მეფეს“, რომლის ძირითადი სამფლობელო ტერიტორიას, ვთქვათ, ჯავახეთი წარმოადგენდა, შეეძლო მამულე-ბი ჰქონოდა შიდა ქართლშიც ან ქვეყნის სხვა რომელიმე რეგიონში. მისი სამფლობელო ამ მხრივ გარკვეულად შეიძლება შევადაროთ ქართულ სათავადოს. სათავადოსაც თავისი ცენტრი აქვს და სამფლობელოთა ძირითადი ნაწილიც ამ რეზიდენციის ირგვლივ არის შემოკრებილი, მაგრამ იგი მოიცავს ისეთ მამულებსაც, რომლებიც მისი ცენტრიდან მოშორებით მდებარეობენ. ვფიქრობთ, „პროვინციულ სამეფოებს“, ისე როგორც სათავადოებს, ჩაკეტილი, შემოფარგლული, მკვეთრად დადგენილი საზღვრები არ უნდა ჰქონოდათ. სათავადო სამფლობელო მამული იყო. ასევე სამფლობელო მამული უნდა ყოფილიყო „პროვინციული სამეფოს“ ტერიტორიაც.

„პროვინციის მეფეთა“ ერთი ნაწილის სამფლობელოდ შეიძლება ყოფილიყო სამეფო დომენისა და საუფლისწულო მამულის, ქვეყნის რომელიმე ადმინისტრაციული ერთეულის თუ საერისთავოს გარკვეული ტერიტორია. მეფის მიერ შვილებისათვის, სამეფო ოჯახის ნათესავებისა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონებისათვის მინებებულ რეგიონებში გადასული სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლები, როგორც ჩანს, თავიდან ცენტრის სახელით იწყებდნენ განმგებლობას, მაგრამ XIV—XV სს. ერთ ნაწილს არაფერი უშლის ხელს, რომ საკუთარ საუწყებო „ქვეყნებში“ თავიანთ თავს „მეფე“ უწოდონ. საარსებო წყაროს და წლიურ შემოსავალს „გაველმწიფებული“ ბაგრატიონები სწორედ ასეთი მამულებიდან იღებენ.

ბაგრატიონთა მეორე ნაწილი, რომლებიც თავისი ნებით არიან გადასული პროვინციაში, თავიანთ მფლობელობას ძირითადად იმ რეგიონებზე უნდა აერცელებდნენ, სადაც ან თავად ან მათ მამა-პაპათ სამფლობელო მკვიდრი მამულები თუ საუფლისწულო მიწები ჰქონდათ. როგორც ჩანს, ასეთ რეგიონებში გადასულ „კნინ ბაგრატიონებს“ მფლობელობისათვის მომზადებული ნიადაგი ხვდებოდათ. ბუნებრივია, სხვაგვარად ისინი აქ ფეხს ვერ მოიკიდებდნენ. ეს ძირითადად ის ბაგრატიონები უნდა იყვნენ, რომელთაც სამეფო ტახტს მკვიდრეობითი ფლობის წესის დარღვევისა თუ სხვა მიზეზების გამო სამეფო ტახტზე ასვლის შესაძლებლობა დაკარგული აქვთ. XIV—XV სს. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე მეფის ბიძაშვილებისა თუ სხვა გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი ახერხებს მეფის ნებადაურთველად ქვეყნის გარკვეულ რეგიონში „გაველმწიფებას“, სადაც ისინი აქტიურად იბრძვიან ამ ტერიტორიების სამკვიდრო მამულად გადასაქცევად. ზოგიერთი მათგანი კიდევ უნდა აღწევდეს დასახულ მიზანს. როგორც აღვნიშნეთ, ვახუშტის სიტყვებით, ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი „განდგებოდიან და იწოდებიან მეფედ“, მაგრამ ეს ვითარება მხოლოდ „ირიცივის ესრეთ, ვინაჲთგან არა იყო სიმტკიცე“. ამ ცნობაში არის კარგი მინიშნება იმის შესახებ, რომ „პროვინციის მეფეთა“ ერთი ნაწილი თავისი ნებით სამეფო ტახტისაგან დაუკითხავად არის გადასული ქვეყნის გარკვეულ კუთხეში, საქართველოს მეფე მათ „მეფობას“ ფორმალურად მიიჩნევს („ირიცივის ესრეთ“, — აღნიშნავს ვახუშტი). მაგრამ XIV—XV სს. სამეფო ხელისუფლების დასუსტებისა და დეცენტრალიზაციის გამო სახელმწიფო ცენტრი უძლური ხდება მათი არსებობის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

„პროვინციის მეფეთა“ სამფლობელო მამულების უმეტესი ნაწილი XIV—XV სს., როგორც ჩანს, უკვე აღარ წარმოადგენს სამეფო დომენის შემადგენელ

ნაწილს. ამ პერიოდში დიდი ფეოდალები ახერხებენ სრული უფლებების მოპოვებას თავიანთ სამფლობელოებში, ასევე „პროვინციის მეფეთა“ გარკვეულ ნაწილსაც უნდა მიეღწია მათი საგანმგებლოების ცენტრისაგან გამოყოფისათვის. ამის გამო, XIV—XV სს. ადგილი ჰქონდა საზასოს დაქუცმაცებას, რამაც გამოიწვია ცენტრალური ხელისუფლების დასაყრდენი ძალების დასუსტება, რის გამოც ცენტრმა ვერ შეძლო „პროვინციის მეფეთა“ არსებობის მოსპობა. განვიხილოთ „პროვინციის მეფეთა“ წარმოშობის ერთ-ერთი მაგალითი:

ვახტანგ III თავის ძმას ტახტდაკარგულ დავით VIII-ეს 1302 წ. ჯავახეთი და ალასტანი გადასცა იმ მიზნით, რომ მათ შორის არსებული მწვევე შინაპოლიტიკური ბრძოლა შეწყვეტილიყო. დავითისათვის ეს რეგიონი უნდა გამხდარიყო სამფლობელო მამული. საიდანაც იგი წლიურ შემოსავლსაც მიიღებდა. მისთვის ჯავახეთისა და ალასტანის გადაცემა არ იყო შემთხვევითი — დავითს უფლისწულობის პერიოდში ქვეყნის სამხრეთ რეგიონებში საუფლისწულო მამული და ერთგულ, დასაყრდენ ვასალთა ფენა ჰყავდა. ამიტომ, ამ პროვინციაში გადასვლის შემდეგ, დავითმა, ცენტრის წინააღმდეგობის მიუხედავად, იგი იზოლირებულ ერთეულად აქცია. რაც შეეხება მის შვილებს: ტახტის მემკვიდრეობითი ფლობის წესით მეფობა დავითის უფროს ძეს მელქისედეკს უნდა მიეღო. სინამდვილეში, კი მონღოლთა წყალობით, ჯერ მისი უმცროსი შვილი — გიორგი VI მცირე. შემდეგ კი დავითის უმცროსი ძმა — გიორგი V ბრწყინვალე გამეფდა. მისი უფროსი შვილები მამის სამფლობელო სამხრეთ რეგიონებში დარჩნენ, სადაც მკვიდრად მფლობელობა და „პროვინციის მეფობა“ დაიწყეს³². ასეთ ვითარებაში, საქართველოს სამეფო ტახტს უკვე მათ „მეფობაზე“ და საგანმგებლო ტერიტორიებზე ნაკლებად მიუწვდებოდა ხელი.

„პროვინციის მეფეები“ თავიანთ ხელისუფლებას დიდ ფეოდალთა მამულების გარკვეულ ნაწილზეც უნდა ავრცელებდნენ. მსგავსი „მეფეების“ არსებობისათვის ასეთი სამფლობელოებისა და ვასალთა ფენის არსებობა აუცილებელიც ჩანს. მეორე მხრივ, ფეოდალებიც ადგილობრივი „მეფისაგან“ უფრო დიდ წყალობას მოელოდნენ, ამიტომ მათი ერთი ნაწილი ამ „კნინი ბაგრატიონების“ ხელისუფლებას კიდევ აღიარებდა ხოლმე. ასეთ მიწებად სავარაუდოა გამოყენებული ყოფილიყო ფეოდალთა მკვიდრი-მიუღდეგარი მამულის გარკვეული ტერიტორია, რომელზედაც XIV—XV სს. ერთიანი საქართველოს სამეფო ტახტს ხელი აღარ მიუწვდებოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, „პროვინციის მეფეების“ მფლობელობისათვის აუცილებელი იყო სოციალური საყრდენის — ვასალთა ფენის არსებობა. ცენტრი ებრძვის დამოუკიდებლობის გზაზე შემდგარ ახლად შობილ „ტახტებს“ და ამარცხებს მათ იმ შემთხვევაში, თუ აღნიშნული სოციალური დასაყრდენი ანუ ადგილობრივი ფეოდალები ახალი „კნინი მეფეების“ „ერთგულებასა ზედა“ მტკიცედ აღარ ღებანან. ლიხთ-იქითის „მეფის“ მიქელის (1327—1329) შვილმა — ბაგრატმა „დაუმორჩილებლობითა მთავართათა ვერ იკადრა მეფობა, რა-

³² ამ საკითხზე დაწვრილებით იხილეთ: დ. ნი ნი ძე, სოფ. ალასტანის ისტორიიდან, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ნაკვეთი III, თბ., 1987; დ. ნი ნი ძე, 2. ს ა ნ ა ძე, პოვანანეანქის მონასტრის ეგვტერის წარწერა და ალასტანელ „პროვინციის მეფეთა“ ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, „მაცნე“, ისტორიის სერია, № 3, 1990; დ. ნი ნი ძე, XIV ს. დამდეგის საქართველოს ისტორიის რამდენიმე ისტორიულ-ჭოროლოგიური საკითხი, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 283, 1989.

მეთუ არღარა მოერთნენ ერისთავნი³³, ე. ი. სოციალური ვასალური ფენის არქონის, მასი დაუმორჩილებლობის გამო მას „მეფობა“ ვერ მოუპოვებია. ამის საპირისპიროდ, მაგ., ალექსანდრე I დიდის ძემ — „წყალს-იქითის“ „პროვინციის მეფე“ დიმიტრიმ გაღმამხარში ფეხის მოკიდება იმიტომ შეძლო, რომ მისთვის „მინებებულის“ სამფლობელოს მცხოვრებნი ამ „კნინი ბაგრატიონის“ ერთგული ყმები ხდებოან, რომლებზედაც „საქართველოს მეფეს ხელი აღარ მოუწვდება. ფეოდალთა როლი „პროვინციის მეფეების“ გაჩენის საქმეში ძალზე რელიეფური ჩანს, „გახელმწიფებული“ ბაგრატიონები დიდებულთა სწორედ ასეთი წრეებით საზრდოობენ. კერძოდ, ფეოდალთა რომელი წრეებია მხედველობაში: პირველ რიგში, ასეთად უნდა ჩაითვალოს სამეფო კარზე მეფის შვილებთან, ტახტის მემკვიდრე უფლისწულებთან და გამრავლებულ ბატონიშვილებთან მყოფი „აღზრდილ-შეზრდილები“. „აღზრდილ-შეზრდილობა“ ფეოდალური ინსტიტუტი იყო. როგორც ცნობილია, ბაგრატიონთა სახლის კარზე (ისე როგორც მთავართა და დიდაზნაურთა კარზეც) „იზრდებოდნენ“ დიდგვარიანები და უგვარონიც, ქართველები და არაქართველებიც, მაგრამ მათ შორის იყო „გაზრდილების“ გარკვეული ნაწილი, რომლებიც განსაკუთრებული ერთგულებით გამოირჩეოდნენ „ვამზრდელის“ წინაშე, სწორედ მათ ეყრდნობა მეფე-მთავრებისა თუ ფეოდალთა ძალაუფლება³⁴. სამეფო ოჯახის წევრთა და გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა „გაზრდილები“ ძირითადად დიდებულ აზნაურთა შვილები იყვნენ. ბატონიშვილთა „აღზრდილ-შეზრდილებად“ უპირატესად თავად ამ საბატონიშვილო ტერიტორიის მკვიდრი აზნაურების შვილები გვევლინებიან. ეს „თანაშეზრდილები“ პატრონთა უახლოეს და ერთგულ წრეს ქმნიან, რასაც „გამზრდელი“ უშუალოდ ეყრდნობა. მაგრამ ამავე დროს იგი თავის „შეზრდილთა“ ნება-სურვილსაც დიდად უწევს ანგარიშს. „გაზრდილის“ ფიქრით, როცა მისი პატრონი გახელმწიფდება, ერთგული სამსახურის სანუქფოდ, მას დიდ წყალობას მიანიჭებს³⁵.

სხვადასხვა დროს „გაზრდილობის“ ინსტიტუტის არსი და მნიშვნელობა იცვლებოდა. ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერების ხანაში, ერთგული მოყმე საქმეფო კარზე იზრდებოდა, „მზე აქ ამოდიოდა — თუ არ იძულებით სამეფო კარი მას თავისთან ყოლას ვერ შეძლებდა“³⁶. მაგრამ სამეფო კარის დასუსტების ხანაში, „აღზრდილ-შეზრდილების“ ინსტიტუტი უკვე დაშლილობას უწყობს ხელს: თითოეულ უფლისწულს ახლავს „გაზრდილთა“ მეტ-ნაკლები რაოდენობა, რომელნიც ამ ბაგრატიონთა „სეპარატისტულ მეცადინეობაში“ მათი განდიდებისათვის განსაკუთრებული ერთგულებით იბრძვიან³⁷. ასეთი „აღზრდილ-შეზრდილები“ უნდა ჰყოლოდათ გვერდითი შტოს ბაგრატიონებსაც, რომელთაც სამეფო ტახტის ფლობის შესაძლებლობა უკვე დაკარგული ჰქონდათ და ახლა „პროვინციის მეფობისათვის“ იბრძვიან. „პროვინციის მეფეებს“ სოციალური საყრდენი — ვასალთა ფენა პირველ რიგში ასეთი „გაზრდილებისაგან“ უნდა შეექმნათ. ამიტომ, „პროვინციის მეფობისათვის“ მებრძოლი ბაგრატიონები ძირითადად იმ პროვინციებში გადადიან, სადაც მათ უშუალო წინაპართა თუ პირადად ბატონიშვილობის პერიოდში მფლო.

³³ ე ა ხ უ შ რ ი, გვ. 257.

³⁴ გ. მ ა მ უ ლ ი ა, ბატონყმობა, თბ., 1987, გვ. 14.

³⁵ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, გვ. 85-86, 297.

³⁶ იქვე, გვ. 86, 37.

³⁷ იქვე.

ბელობა და „აღზრდილ-შეზრდილები“ ჰყავდათ. ამ რეგიონებში „პროვინციის მეფეებისათვის“ საარსებო ნიადაგს სწორედ ეს ადგილობრივი, მკვიდრი „გაზრდილები“ ქმნიან. ისინი ელიან რა ადგილობრივი „მცირე მეფისაგან“ უფრო მეტი უფლებების მოპოვებას, „ეზრახებიან“ ამ ბაგრატიონებს, რაც საბოლოოდ უზრუნველყოფს ამა თუ იმ „პროვინციის მეფის“ არსებობას. გიორგი VIII 1466 წ. იმიტომ გადავიდა მაინცდამაინც კახეთში, რომ მას უფლისწულობის პერიოდში მფლობელობა და შესაბამისად თავისი „გაზრდილ-შეზრდილები“ სწორედ აქ ჰყავდა. იგი მამის სიცოცხლეში, როგორც ჩანს, მათზე დაყრდნობით ამ რეგიონში „პროვინციის მეფე“ ხდება, ხოლო 1466 წ. კი კახეთის სამეფო ტახტზე ასვლასაც ახერხებს. „გაზრდილებიდან“ მაგალითისათვის შეგვიძლია მოვიყვანოთ ვაჩნაძეები, რომელთაც 1455 წ. მის მიერ ბოძებულ სიგელში „ჩუენსა თანა აღზრდილ შეზრდილთ“ უწოდებს³⁸. ასევე შეიძლება ვილაპარაკოთ ალასტანელთა, გიორგი VIII შვილთა, ბაგრატ VI შვილის — ალექსანდრესა და სხვათა შემთხვევაში.

„პროვინციის მეფეთა“ დასაყრდენ ფეოდალთა მეორე წრეს ქმნის წარჩინებულთა ის ნაწილი, რომელნიც სამეფო ცენტრისაგან მიღებული უფლებრივი მდგომარეობით უკმაყოფილონი არიან. როგორც ჩანს, „პროვინციის მეფეები“ საყრდენი ძალის გამრავლების მიზნით, ვასალად მოსულ ფეოდალებს უფრო დიდ უფლებებს ჰპირდებიან. ვიდრე იგი მათი კანონიერი მეფეებისაგან აქვთ მიღებული. „კნინმა მეფეებმა“ თავიანთ ხელისუფლებას ვასალებისადმი დიდი სოციალური და პოლიტიკური დათმობის გზით მიაღწიეს. შექმნალ სიტუაციაში, ფეოდალი არჩევს იყოს „ერთგულებაში“ თავის უშუალო სიუზერენთან. ვიდრე ცენტრალურ სამეფო ტახტთან. ფეოდალიზმის პრინციპია, რომ თუ მეფე ვასალს საკადრისად ვერ უზრუნველყოფს, ყმა ნებიერია. წავიდეს მასთან, ვინც მეტს უბოძებს³⁹. ფეოდალებიც შესაბამის ნაბიჯს დგამენ — ემხრობიან „პროვინციის მეფეებს“. რაც მსხვილ ფეოდალთა ცენტრისაგან ჩამოშორებას, ხოლო თავად „მეფობისათვის“ მეტადი ბაგრატიონებისათვის საყრდენი ძალის გაძლიერება-გამრავლებას იწვევს. რაც დრო გადის საქართველოს მეფე სულ უფრო უძლური ხდება შეაჩეროს აღნიშნული პროცესი.

„პროვინციის მეფეების“ ინსტიტუტის წარმოშობის არსის გარკვევასა და იმ ეპოქაში მცხოვრებთა ეროვნული თვითშეგნების გახსნაში, ვფიქრობთ, კარგად დაგვეხმარება „ძეგლი ერისთავთას“ ერთი ცნობა: „ხოლო საქმე ერისთავისა იოვანესი ვითარ გაუწყო: მეფენი შემოხუეწილ სახლსა შინა მისსა მათგან ითხოვდიან მეფობასა და მისცის, რომლისაცა ენების“⁴⁰. ჩვენი აზრით, იოანე ქსნის ერისთავის „სახლსა შინა შემოხუეწილში“ იგულისხმება ის მეტადი ბატონიშვილები თუ გვერდითი შტოს ბაგრატიონები, რომელთა მიზანია არა ერთიანი სამეფო ტახტი, არამედ ქვეყნის რომელიმე კუთხეში „გამეფება“. „ძეგლი ერისთავთას“ აღნიშნული ადგილი კარგად წარმოაჩენს „პროვინციის მეფეთა“ სოციალური საყრდენი ძალის საკითხს: როგორც წყაროშია აღნიშნული, ბატონიშვილთა თუ სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელ-

³⁸ ხელნაწერთა ინსტ., Hd—7588.

³⁹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IX, თბ., 1979, გვ. 226.

⁴⁰ ძეგლი ერისთავთა, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ, მასალები, საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 356.

თა ერთ ნაწილი თავს აფარებს ქსნის ერისთავის ოჯახს და „მათგან ითხოვდიან მეფობასა“. ქსნის ერისთავიც XIV—XV სს. გაბატონებული ფეოდალური ფსიქოლოგიიდან გამომდინარე, არად აგდებს ერთიანი სამეფო ტახტის ინტერესებს და აძლევს ვასალებს ადგილობრივი აზნაურებისა და გლეხების სახით. ვფიქრობთ, სწორედ ეს უნდა იკულისხმებოდეს მემკთიანეს სიტყვებში: „... ითხოვდიან მეფობასა და მისცეს, რომლისაცა ენებინ“. „ძველი ერისთავთას“ ცნობა იმითაც არის საინტერესო, რომ თვითონ ქსნის ერისთავი არ ზღუდა „პროვინციის მეფის“ ვასალი (როგორადაც გვევლინება მაგ., დემეტრე „წყალს აქათის“ „პროვინციის მეფისათვის“ — თაყა ფანასკერტელ-ციციშვილი). იგი მხოლოდ თავის ყმებიდან ერთ ნაწილს აძლევს „მეფობის“ მაძიებელ რომე-ღოზე ბაგრატიონს, რაც ქმნის ნიაღვრს მათი „პროვინციის მეფობისათვის“. ქსნის ერისთავი „შემოხუწილ“ ბაგრატიონებს აძლევს „მეფობას“ და სანა-ცდლოდ ამ აქტიდან დიდ მოგებას მოცლას.

„პროვინციის მეფეების“ წარმოშობას ხელი შეუწყო იმ პროცესმაც, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სამეფოში აღნიშნული პერიოდისათვის: საქართველოს მეფეების ცენტრალიზაციის შენარჩუნების მიზნით ურჩ მთავართა მაგივრად „საქუფო სახლის წევრებს“ ნიშნავდნენ — „ნათესაობა უფრო მტკიცე გარანტია უნდა ყოფილიყო იმისა, რომ შენარჩუნებული იქნებოდა ქვეყნის ამ ნაწილ-ების ერთგულება ცენტრალური ხელისუფლებისადმი. ამ თვალსაზრისით მეფე-თა-მეფის მიერ საქართველოს ცალკეული ნაწილების „მინებება“ ასეთი სე-ორე მეფეებისადმი სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამით იგი საქართველოს დაშლას აკანონებდა. პირიქით, ეს ღონისძიება მიმართული იყო ადგილობრივ-ერისთავთა თუ მთავართა მიერ ხელისუფლების უზურპაციის წინააღმდეგ“⁴¹. ძირითადად ასეც უნდა ყოფილიყო, მაგრამ XIV—XV სს. შექმნილი ვითარები-დან გამომდინარე, სამეფო ოჯახის წევრებისა თუ ბატონიშვილების ერთ-ნა-წილად, რომელთაც კი ხელში იგდებდა ქვეყნის ამა თუ იმ მხარეს, გარკვეული სოციალური დასაყრდენი ფენისა და მფლობელობისათვის აუცილებელი პი-რობების არსებობის შინაშეცხველად, თავს „მეფედ“ აცხადებდა. ეს კი „პროვინ-ციის მეფის“ წარმოშობას ნიშნავდა, რაც ცენტრალიზაციის მაგივრად ხელს უწყობდა ერთიანი ქართული მონარქიის დაშლის პროცესს.

ვახუშტი აღნიშნავდა: „არა იყო ჩვეულება მეფეთა და უფროსთა ბარა-ტიონთა შინა, რათამცა განხეთქილება ექმნათ სამეფოსა. გარნა უფროსი გან-ხეთქილებასა მცდელობდნენ და არცა რიდებდნენ სისხლთა. ვითარცა საჩინო არს, გარნა თუ ძეთა დასხმოდნენ არა მეფედ, არამედ ერისთავად და მორჩი-ლად მეფეთა“⁴². ეს ერისთავად დასმული თუ საბატონიშვილოებს მინებე-ბული ბაგრატიონება, მართლაც, ძირითადად „მორჩილად მეფისა“ იყვნენ, მა-გრამ XVI—XV სს. შემოადნიშნული პროცესების განვითარებამ ქვეყანა მიიყვან-ა იქამდე, რომ პროვინციაში ფლობამიცემული სამეფო საგვარეულოს წარ-მოშობეგნულები, მეფის ნებადართვით თუ ნებადაუთვლელად, „პროვინციის მე-ფობას“ იწყებენ.

XVI—XV სს. საქართველოში შესუსტდა ქვეყნის ისტორიულ კუთხეებს შორის სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირი. მოიშალა მათი დამოკიდებულება

⁴¹ ნ. ასათიანი, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ისტორიიდან, თბუ შრომები, 78, თბ., 1963, გვ. 111.

⁴² ვახუშტი, გვ. 564.

ცენტრისადმი. „მტკვრის და იოინის ხეობების გამაერთიანებელი მნიშვნელობა საქართველოსათვის იკარგება, ნატურალური მეურნეობა მეფდება და საქართველოს სხვადასხვა ხეები და კუთხეები ცალკე, დამოუკიდებელ ცხოვრებას მისდევენ“⁴³. ბუნებრივია, რომ განსაკუთრებულ სწრაფვას დამოუკიდებლობისაკენ განაპირა ან ისტორიულ-გეოგრაფიულად იზოლირებული პროვინციები თუ „მიკროქვეყნები“ იჩენდნენ.

XIV—XV სს. ისტორიულ-გეოგრაფიულ „ქვეყნებში“ სამეფო ხელისუფლების გავლენა ძალზე სუსტდება და ადგილობრივი ფეოდალებიც დამოუკიდებლად გრძნობენ თავს. „იმ დროს თითოეული თემი და სამთავრო საკუთარს პაწია სახელმწიფოს წარმოადგენდა (Status in status). --- აღნიშნავს ნ. ურბნელი“⁴⁴ „ძველი ერისთავთა“ კითხვისას, მართლაც, ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ ქვეყნის ისტორიული პროვინციები თავის ანაბარა არიან მიტოვებულნი. ერისთავები, რომელთაც ხევი თუ რომელიმე ადმინისტრაციული ერთეული მეფისაგან სამმართველოდ აქვთ მიღებული, უკვე „ქელმწიფობას“ იწყებენ და ცენტრისაგან მნიშვნელოვანი თავისუფლებით სარგებლობენ. ისევ ქსნის ერისთავები გავიხსენოთ — შალვა ქვენიფნეველის 1470 წ. სიგელი ლარგვისის მონასტრისადმი არის ერთადერთი მსგავსი დოკუმენტი მეფის სახელით გაცემული ადგილობრივი ერისთავების მიერ.

ამდენად, XIV—XV სს. საქართველოში, როცა დიდებულები „ყოველნივე გვესა და სანახებსა და თემთა და ადგილთა მკვდრ ქმნილიყვნენ, და ვისცა მამულსა მისაჲმდა, მკვდრად მიეცემოდა“⁴⁵, სხვა მოუგვარებელი პრობლემების გვერდით, მწვავედება „ბატონიშვილობის“ საკითხიც. ბატონიშვილები, მეფის ძეები, ბიძაშვილები თუ ავერდითი შტოს ბაგრატიონები ეზრახებიან რა ადგილობრივ წარჩინებულებს, სოციალური საყრდენი ძალის გაჩენის შემდეგ, განკერძოების მისწრაფების მქონე იზოლირებულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონებში „პროვინციის მეფობას“ იწყებენ.

მეფის შვილების და სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელთა უფლებრივი სტატუსის საკითხი მწვავედ იდგა სხვა ფეოდალურ სახელმწიფოებშიც. მაგ., საფრანგეთში სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელთა მიერ უფლებრივი მდგომარეობის მოსაპოვებლად გამართული ბრძოლების შედეგად აპანაჟები ჩამოყალიბდა. აპანაჟები სამეფო დომენიდან გამოიყოფოდა, სადაც XIV—XV სს. საფრანგეთის სამეფო სახლის ბატონიშვილები აბსოლუტური დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად იბრძოდნენ. საფრანგეთის მეფეები ადრეც აძლევდნენ სამფლობელოებს თავიანთ შვილებსა და ნათესავებს, მაგრამ ძლიერი ცენტრალიზებული სამეფო ხელისუფლების დროს ისინი ქვეყნის ერთიანობისათვის საშიშროებას არ წარმოადგენდნენ. XIV ს-ში ასეთი სამფლობელოების დამოუკიდებლობა იზრდება და ბატონიშვილები აპანაჟებში სრული ძალაუფლების მოპოვებას ახერხებენ. ამ პერიოდს ზოგჯერ „ბატონიშვილთა ფეოდალიზმს“ უწოდებენ. აპანაჟებს, ჩვენი აზრით, ბევრი საერთო აქვს „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტთან. შემდეგისათვის საინტერესოდ გვეჩვენება აპანაჟების, „ბატონიშვილთა ფეოდალიზმის“ ეპოქისა და ევროპის ქვეყნებში სხვა მსგავსი ინსტიტუტების „პროვინციის მეფეებთან“ შედარება.

⁴³ გ. ნათაძე, საქართველოს ისტორიის მოკლე სოციოლოგიური მიმოხილვა, II, თბ., 1925, გვ. 104.

⁴⁴ ნ. ურბნელი, გიორგი ბრწყინვალე მეფე საქართველოსი, ტფ., 1889, გვ. 63.

⁴⁵ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 348.

როგორც აღინიშნა, XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოში იქმნება ყველა პირობა, რაც „პროვინციის მეფეთა“ წარმოშობას იწვევს.

«Для создания удельных «царств» созрели все условия и члены царской династии не замедляют реализовать создавшиеся возможности. На протяжении XIV—XV веков появляются все эти удельные «царства» (Имерети, Рача-Аргвети, Аластани, Кахети, Савахтанго*, Цкалс-икити, Мухрани...). Некоторые из них, выдержав борьбу с центром, остаются отдельными политическими образованиями во все дальнейшие века»⁴⁶.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის შედეგად წარმოჩინდა „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტის წარმოშობის რამოდენიმე გზა: 1. უფლებრივი მდგომარეობით უკმაყოფილო ბაგრატიონთა გვერდითი შტოს წარმომადგენლები, განსაკუთრებით ისინი, რომელთა უახლოეს წინაპართაც მეფობა ჰქონდათ და ახლა სამეფო ტახტის მფლობელობის წესის დარღვევის შედეგად, ხელმწიფობის უფლება დაკარგული აქვთ, იზოლირებულნი. თემობრივი განკერძოებისაკენ მისწრაფების მქონე „მიკროქვეყნებში“ ან თავიანთ ყოფილ საუფლისწულოებში გადადიან და სოციალური საყრდენი ძალის — ვასალთა გაჩენის შემდეგ, ტახტ-იქითა „კნინი მეფენი“ ხდებიან; 2. „ბატონიშვილობის“ საკითხის გამწვავების შედეგად, უკმაყოფილო სამეფო ოჯახის წევრი (მეფის ძმა ან ბატონიშვილი), რომელმაც „ვერლარა თავსიდვა უპატიოდ ყოფნა“, ქვეყნის გარკვეულ პროვინციაში მეფის ნებადაურთველად თვითნებურად იწყებს მფლობელობას, იჩენს არსებობისათვის აუცილებელ საყრდენს ადგილობრივი ფეოდალების სახით. უფრო მეტი უფლებების მინიჭებას პირდება. ვიდრე ამას ისინი ცენტრისაგან მიიღებენ და „პროვინციის მეფე“ ხდება. ეს შეიძლება მისი ძველი საუფლისწულო მამული ან რომელიმე ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყანა“ იყოს, სადაც ამ ბაგრატიონს გავლენა და ადგილობრივ ფეოდალებში ბევრი ერთგული ჰყავს; 3. მეფე თვითონ აძლევს სამეფო ოჯახის წევრს ან ნათესავ ბაგრატიონს რომელიმე ადმინისტრაციულ ან საუფლისწულო მამულს. ქვეყნის ცალკეულ კუთხეებში ფლობამცემული ბაგრატიონები ცენტრის სახელით იწყებენ თავიანთი საუწყებო „ქვეყნის“ მართვას. ისინი ნაკურთხი, გვირგვინოსანი მეფეები არ არიან (მეფის უფროსი შვილი შეიძლება თანამოსაყდრე იყოს მხოლოდ). მაგრამ ეს მათ ხელს არ უშლის საკუთარ თავს „კნინლა და სახელისა დებადცა მეფისა იკადრონ“. ისინი საკუთარ წილზღდომილ მიწა-წყალზე ხელმწიფეებად რაცხავენ თავს; 4. სამეფო ტახტის დასუსტებას და სხვა კარგად ცნობილ მიზეზებს მოჰყვა საქართველოს სახელმწიფოს ორ სამეფოდ გაყოფის ტენდენციის გაძლიერება, გარკვეულ პერიოდში კი ორი სამეფო ტახტის წარმოშობა. ამან გამოიწვია ლიხთ-იქითის ბაგრატიონთა დინასტიისა და მათ შთამომავალთა გაჩენა, რომელთაც საქართველოს ისევ გაერთიანების შედეგად, დაკარგეს რა სამეფო ტახტი და მეფის ტიტული, „პროვინციის მეფეებას“ ეპოქის ხასიათიდან გამომდინარე, ლიხთ-იქითში „ხელმწიფეებად“, ე. წ. ლიხთ-იქითის „მეფეებად“ მოგვევლინენ.

* იხ. ჩვენ მიერ შესრულებული სავახტანგოს ისტორია კრებულში — მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ნაწილი IV, 1992. როგორც ირკვევა, სავახტანგოს წარმოშობა არ არის დაკავშირებული „პროვინციის მეფეთა“ მფლობელობასთან.

⁴⁶ Н. Бердзенишвили, Очерки по истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI вв.), т. II, гл. 86.

Д. В. НИНИДЗЕ

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ИНСТИТУТА «ПРОВИНЦИАЛЬНЫХ ЦАРЕЙ»

Резюме

В предложенной статье изучены основные моменты внутриполитической и династической борьбы XIII—XIV вв. и выявлены причины ослабления центральной власти и усиления феодального сепаратизма, что стало предпосылкой для возникновения института «провинциальных царей».

В XIII—XIV вв. особо остро ставится т. н. «вопрос царевичей». При сильной власти восставший царевич претендует на царский трон, но уже в XIV—XV вв., когда центр теряет былую функцию, члены царской семьи и представители размножившихся ветвей Багратиони, недовольные своим положением в обществе и потерявшие всякую возможность царствовать, переходят в разные провинции и начинают «править» в своих владениях, под титулом «царя». Обострение «вопроса царевичей» «регулировалось» в государстве только тем, что возникали «провинциальные цари».

В XIV—XV вв. «царевичам» уделы выделяются из царского домена, что очень существенно для возникновения этого института. Царь-царей единого государства в основном не признает таких некоронованных «царей», но из-за создавшейся в XIV—XV вв. ситуации центр становится все более бессильным в борьбе против них. Этот момент сыграл пагубную роль в сохранении единства грузинской феодальной монархии.

В статье также рассматриваются другие, связанные с этим институтом, вопросы из истории Грузии XIII—XV вв.

წარმოადგინა ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრამ